

Angi János

Egy kétévszázados mítosz: a Potyomkin–falvak története*

„Potemkin! ... Falukat varázsolt elő a
semmiből, egy cárnő kedvéért, nem
létező, virágzó helységeket, ahogy szín-
házban szokták. Minden csak festék és
látszat. Világhírű szélhámosság volt.”
(Rejtő 1972, 197.)

Grigorij Alekszandrovics Potyomkin** herceg (1739–91) neve beíródott a történelembe, aligha van Nagy Péter cáron kívül olyan XVIII. századi orosz politikus, akinek nevét többen ismernék. Az sem vitatható, közismertsége nem hadvezéri képességeinek vagy dél-oroszországi kormányzati tevékenységének köszönhető, hanem a Potyomkin-falvak széles körben elterjedt mítoszának. Hogy ez mindmáig mennyire elterjedt történet Magyarországon is, annak illusztrálására álljon itt csupán néhány példa a legkülönbözőbb területekről.

Rejtő Jenő sok százezer példányban megjelent regényének egy részletét már idéztem mottó gyanánt. Irodalomtörténészeink által előkelőbb helyen jegyzett kortársa, Németh László is többször felhasználta Potyomkin herceget: Széchenyi „haragjának ismerjük az okát: április 3-án indult el a császár és császárné magyarországi Potemkin útjára”. (Németh L. 1942, 182.) Másutt: „Én rögtön mondtam, amikor a császár Oroszországba utazott, hogy az a szörnyű nő — az a Katalin — lépre viszi ... József, akármilyen nagy despotának mondják itt Bécsben — ártatlan fiú ahhoz az ázsiai szörnyeteghez, meg az ő Patyomkinjéhez képest”. (Németh L. 1981, 423.)

De ne gondoljuk, hogy tudományos igénnyel készült munkákban nem bukkan fel Potyomkin s a Potyomkin-falvak története. Az Akadémiai kislexikon például így ír róla: „II. (Nagy) Katalin kegyence volt, akinek megtévesztésére látszat-falvakat építtetett. A ~-falu kifejezés szemfényvesztést, hamis látszatot jelent”. (Kislexikon 1990, 405.) A néhány éve megjelent, időben legutolsós magyar nyelvű Potyomkin életrajz is szemléletes képet ad erről: „A parton mindenütt — a vendégek nem kis megdöbbenésére — festői szépségű falvak, állatcsordákat terelő s a legújabb divat szerint öltözködő parasztok voltak láthatóak, akik lelkesen élje-

* A Duquesne University (Pittsburgh, USA) 29th Annual History Forum konferencián 1995. október 14-én elhangzott előadás kibővített magyar nyelvű változata

** G. A. Potyomkin nevét többféleképpen írják/írták át magyarra. Minthogy az átírások is jellemzőek, ezért meghagytam azokat eredeti formájukban, s nem egységesítettem őket.

neztek, kendőket lobogtattak. A hajó utasai időnként partra szálltak, hogy meggyőződjenek arról: miként élnek a hűséges orosz alattvalók. A külföldiek nem győztek álmélkodni azon, micsoda jólétben élnek a cári birodalomban. Közülük senki sem érezte túlzónak a cárnő azon kijelentését, miszerint «alattvalói asztalára mindennap kerül tyúkhús, de az utóbbi időben nagyobb becsben tartják a pulykát». Csak később derült ki, hogy mindez a gazdagság Patyomkin szemfényvesztő manipulációja volt, hiszen a pompás házakat és berendezésüket színházi dekorációból építtette. Amíg a cárnő és kísérete éjszakai nyugovóra tért, a mindenható kegyenc emberei titokban továbbszállították a «kellékeket», és másnap reggelre új falvakat emeltek azokból.” (V. Molnár 1989, 154–155.) Az nem derül ki az érzéketlen beszámolóiból, miért nem vették észre a vendégek, hogy a házak dekorációból vannak, ha partra szálltak és megtekintették a parasztok életét.

Ezt a kérdést az egyik közkézen forgó világtörténeti összefoglalás is felteszi, amikor leírja a történetet röviden: „A Krím-félsziget orosz annektálása után (1783) Patyomkin úgy élt ott, mint valami abszolút uralkodó. Bár kapzsi, hiú és megvesztegethető volt, sikeresen szervezte meg a déli területek közigazgatását és feltérképezését. Megerősített városokat, kikötőket épített és újonnan betelepített parasztokkal, többnyire volgai németekkel műveltette meg a földet. Hatalomvágya és dicsőségszomja azonban gyakran ragadtatta értelmetlen költsékezésre és emberéletek feláldozására. Állítólag olyan falvakat is épített, melyekben a házaknak csupán homlokzatuk volt. A rendezett települések látványával eszerint azt akarta elhitetni a látogatóba érkező cárnővel, hogy területén nagy a jólét (Patyomkin-falvak). A történet elég nehezen képzelhető el, hiszen a díszletszerű falvak könnyen felismerhetők, de mint anekdota meggyökerezett a köztudatban, és máig élő kifejezés a »Patyomkin-falu«.” (Krónika 1994, 619.)

Végezetül még két példa arról, hogy a sztori mennyire elterjedt a világon. A II. Katalinról szóló művek közül világszerte alighanem Henri Troyat regényes életrajzát adták el a legnagyobb példányszámban. Troyat így mutatja be a történetet: „Oroszország virágba borul. Sehol sincsenek romok, sehol sincsenek koldusok. A rossz külsejű egyéneket mindenütt eltávolítják, és látszatrendet teremtenek még ott is, ahol ez csak ügyel-bajjal lehetséges. Létrejönnek az úgynevezett Patyomkin-falvak, amelyekkel kapcsolatban Ligne herceg azt kérdezi, hogy ezeknek a házaknak vajon van-e valóban ablakuk, ajtajuk, tetjük, és élnek-e bennük emberek ... Egészen új falvak nőnek ki a földből mintegy varázsütésre. Éjszakánként munkások csapata vág utat a parton. Kerteket létesítenek egyetlenegy pillantás számára. Aztán ha a cárnő gályája elhaladt, minden szerencsétlent visszaűznek a lakhelyére ... Káprázat minden. Minden hamis körülöttük, a tárgyak és az érzések ugyancsak ... A követek persze nem dőlnek be a csalóka látszatnak”. Troyat már halottakról is tud: „Sokan bele is haltak ebbe az erőszakos áttelepítésbe”. (Troyat 1977, 388, Troyat 1995, 343–344. — a magyar fordítás megbízhatósága egyébként méltó társa a könyvének, Alekszej Mihajlovics cárt például egyszerűen csak I. Sándornak titulálja a 228. oldalon).*

* Az eredeti munka 251. lapján „le tsar Alexis Ier Mikhaïlovitch” áll. I. Sándor másfél évszázaddal később uralkodott.

A Potyomkin-falvak gyakran feltűnnek a II. Katalin koráról írott tudományos munkákban, így az utóbbi évtizedek legátfogóbb monográfiájában, Isabel de Madariaga könyvében is: „Hatalmas nyájak tarkították a mérhetetlen nagyságú földeket ... nagyszámú paraszt seregett össze a folyó partjain és ifjakkal teli csónakok csődültek össze a gályák körül. A látvány adott táptalajt a rosszhiszemű szellemeskedéseknek, miszerint a falvak kartonból készültek, a Szevasztopolban látott hajók és ágyúk pusztán megfestettek voltak, az egész látványosság egy illúzió volt, amit egy mesteri varázsló készített elő. A «Potyomkin-falvak» kifejezést ettől kezdve a nem valóságos tettekre kezdték alkalmazni ... Nem mindent szemlélhetett meg maga a cárnő sem, befejezetlen városok és házak voltak ott, és a cárnőnek csak déli tartományai szebbik oldalát mutatták meg.” Madariaga fenti beszámolójában az utazás két külhoni résztvevőjére, Louis Ségur comte-ra és de Ligne hercegre hivatkozik. (Madariaga 1981, 371.)

Itt az ideje, hogy bemutassuk a főszereplőket is. II. Katalin cárnő (uralk. 1762–1796) a 18. századi orosz történelem egyik kulcsfontosságú alakja. Bár jóval kevesebbet foglalkoztak vele, írtak róla, mint I. Péterről, nem túlzó az a megállapítás, hogy ha Péter ablakot nyitott Európára, úgy Katalin tárta az ajtót szélesre. (Britannica 1973, vol. 3. 1005.) A cárnő a németországi Stettinben született 1729-ben, eredeti neve Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst volt. 14 éves korában jegyezték el egy szintén német férfiúval, Karl Ulrich von Holstein-Gottorppal, aki I. Péter unokája lévén az orosz trón várományosa volt már ekkor. Sophie Auguste 1744 óta élt Oroszországban, s az ortodox keresztségben kapta a Jekatyerina nevet. 1762 nyarán úgy került az orosz trónra, hogy férjét, akit néhány hónappal korábban III. Péter néven koronáztak meg, fosztotta meg a hatalomtól egy jól szervezett katonai akcióval.

Uralkodásának megítélése mindvégig széles skálán mozgott. Egyesek Észak Szemirámiszaként a felvilágosult abszolutizmus egyik tipikus képviselőjét látták benne, mások cinikus és képmutató zsarnokot, aki Európa felé a művelt, széles látókörű társasági dámát játszotta, de Oroszországon belül elnyomott minden felvilágosult reformkísérletet. (Kamenszkij 1989) Voltaire, Diderot, d’Alambert levezetőpartnere, az *Enciklopédia* és a *Törvények Szelleméről* lelkes híve egyrészt; férjének gyilkosa, Ragyiscsev száműzője, Novikov bebörtönzője másrészt, aki parasztok millióit kényszerítette be a szolgai *holop* állapotba. Maga Katalin büszke volt írásműveire és reformjaira: az 1767-es *Nakazra* (v.ö. Angi 1988), az 1775-ös kormányzósági reformra, az 1785-ös nemesi és városi kiváltságlevelekre, a kultúra támogatására, iskolák nyitására, az egészségügy kiépítésének kezdeteire (v.ö. Madariaga 1981). Nem utolsósorban Katalin nagy hódító is volt, megszerezte Lengyelország területeinek jelentős részét, Nyugat-Ukrajnát, Belorussziát, Litvániát, Kurlandot, Volhínia nyugati részét, a Fekete-tenger egész északi partvidékét, a Kaukázus egy részét. A mi szempontunkból fontos déli területek részben az 1774-es kücsük-kajnardzsi-i békével, részben az ekkor egyfajta önálló státuszt kapó Krím 1783-as annektálásával kerültek Oroszországhoz.

A másik főszereplő, Potyomkin a fent említett 1762-es „palotaforradalom” idején kezdte politikai pályafutását. Tíz évvel volt fiatalabb Katalinnál, 1739-ben született egy Szmolenszk kormányzóságbeli kisbirtokos családban. 1755-ben került szolgálatra a lovas gárdához, s fiatal tisztként némi birtokot és pénzt kapott jutalmul a III. Péter elleni fellépéséért. A *Szankt-Petyerburgszkije vedomosztyi* 1762. augusztus 9-i száma harmincadikként említi a megjutalmazottak között Grigorij Potyomkint, a lovas gárda hadnagyát, mint aki 400 lelket kapott, azaz akkora birtokot, amelyhez a legutolsó revízió szerint 400 felnőtt férfi-jobbágy, tehát mintegy 1000 fő tartozik. (Dvorjanszkaja 1960, 31.) Potyomkin fiatal tisztként a pétervári társaság egyik ünnepezt alakja volt, az Orlovok baráti köréhez tartozott. A pletykák ellenére valószínűleg nem nekik köszönhetette fél szemének elvesztését, hanem egy betegségnek s egy kuruzslónak. A katonai hatalomátvétel után Grigorij Orlov hosszú évekig II. Katalin kegyence volt, s Potyomkin rajta keresztül jutott el a cári udvarba, ahol magát Katalint is megismerte. Innentől kezdve gyorsan haladt előre a ranglétrán. Katonai karrierje azonban csak az 1768–74-es orosz–török háború alatt teljesedett ki, vezérőrnagyi rangig jutott (a *genyeral-major* a 14 fokozatú katonai rangtáblázat 4. számú fokozata felülről, a tábornoki kar legalsó rangja). 1774 tavaszán a cárnő főhadsegéddé (*genyeral-ad'jutant*) nevezte ki, s ez jelezte, Potyomkin kegyencévé lépett elő.

Ekkorra a kegyencségnek egész rítusa alakult ki az orosz udvarban. Katalin aktuális szeretője beköltözhetett a Palotába, közvetlenül a cárnő lakosztálya alá, mellyel lakhelyét titkos lépcső kötötte össze. Állandó társasága volt az uralkodónőnek, külön engedély nélkül az épületet sem hagyhatta el. Ügyelnie kellett arra, nehogy túlságosan kedves legyen más hölgyekhez, mert ezzel féltékennyé tehetné Katalint. Beiktatásakor nagy összegű pénzt kapott, s a cárnő később is elhalmozta pénzzel, birtokokkal, ékszerekkel, értékes ajándékokkal, orosz és külhoni címekkel, kitüntetésekkel, rendjelekkel. Kegyvesztettségét a Palotából való kiköltöztetése jelezte, de fájdalomdíjúl még bőkezűen megajándékozták.

Potyomkin is így kezdte főhadsegédi pályafutását, ám hamar sikeresen túlépelt a hagyományos kegyenci szerepen. Fokozatosan bekapcsolódott a kormányzati munkába is, az udvar legbefolyásosabb embere lett, szinte társuralkodó. 1776-ban önként lehátrált a kegyencségről, de befolyása még hosszú évekig megmaradt mind az új kegyencek kiválasztásában, mind a kormányzati munkában. A két év mérlege: hercegi cím (*knyaz*), az Államtanács (*Szovjet pri vüszocsajsem dvore*) tagja majd alelnöke; a kormányzósági reform után új-oroszországi és azovi főkormányzó (*genyeral-gubernator*); orosz, svéd, porosz, dán kitüntetések és címek birtokosa, sőt II. József 1776-ban birodalmi hercegi rangra emeli. Olyan nagyságrendű birtokadományokat, pénzt és egyéb értékeket kap a cárnőtől, hogy oroszhon egyik leggazdagabb emberévé válik. Igazi tehetsége azonban a déli területek pacifikálásakor, a Krím annektálásakor s utána mutatkozik meg.

Az 1768–74-es orosz–török háború jelentősen átrendezte a Fekete-tenger északi partvidékének helyzetét. A térséget korábban a krími tatár kánság uralta, amely 1478-tól az oszmán birodalom vazallusa volt. Most Oroszország megszerzte a Bug melletti területeket, Kercset — s vele kijáratot az Azovi tengerre, és

Grigorij Alekszandrovics Potyomkin

4,5 millió rubel hadisarc mellett a kereskedelmi hajózás jogát a szorosokon keresztül. Az oroszok a meghódított déli területeken két kormányzóságot alapítottak: Új-Oroszországot és Azovot. A két kormányzóság élére főkormányzónak Grigorij Potyomkin került, aki egyik fő feladatának a kozák-kérdés megoldását tartotta. Az új főkormányzó „sikeresen kombinált két ellentétes irányú intézkedést: saját vezetése alatt egy centralizált struktúrába integrálta a kozákságot, felszámolva maradék autonómiájukat is; másrészt nagyobb felelősséget rakott a vállukra, ezzel emelve büszkeségüket és önbecsülésüket”. (LeDonne 1984, 295.)

Az 1772-es karaszubazar-i szerződés elszakította a Krímet az oszmán birodalomtól, független státust biztosított számára — orosz dominanciával. A Porta is kénytelen volt ezt elismerni az 1774-es kücsük–kajnardzsi-i békében. II. Katalin és az orosz katonai vezetés azonban ezzel nem gondolta lezártnak a kérdést, s mihamarabb rá akarta tenni a kezét az egész déli területre. A cárnő már 1776-ban titokban megbízta Potyomkint és Rumjancevet a Krím annektálási tervének kidolgozásával. A diplomácia eszközeivel akarták távol tartani Svédországot egy esetleges újabb orosz–török konfliktustól, és megnyerni a Habsburgokat egy közös katonai fellépés ügyének. Katalin kétszer is találkozott (1780-ban és 1783-ban) III. Gusztáv svéd királlyal, s 1780-ban, még Mária Terézia halála előtt vendégül látta a társuralkodó Józsefet. Hosszas levelezés után sikerül megállapodniuk egy olyan titkos szerződésben, ahol mindkét uralkodó egy-egy levélben kötelezettséget vállal a másik félnek segítség nyújtására támadás esetén. (Perepizska 1880, 240–241, 254–257.) Katalin elérte, hogy az osztrák fél vállalta, török támadás esetén 3

hónapon belül akkora haderővel siet Oroszország segítségére, amekkorát az oroszok maguk mozgósítanak (Madariaga 1959). A megállapodást igyekeztek a legnagyobb titokban tartani, Katalin csak öt közeli külpolitikai tanácsadóját avatta be a dologba.

A cárnő 1782 augusztusában újra elrendelte a Krím elfoglalását, bár II. József nem lelkesedett az ötletért, amelyről előre tájékoztatták. A következő év tavaszán és kora nyarán Katalin újra és újra sürgette leveleiben Potyomkint, kezdje már meg a támadást. (SZIRIO, 27. köt. 269–274.) Előre elküldte dátummal nem ellátott kiáltványát az annexióról, melynek kihirdetésére végül 1783 júliusában került sor, amikor Potyomkin bevonult a Krím félszigetre. A főkormányzó nem utazhatott Pétervárra fogadni a cárnő gratulációit, minthogy maga is maláriás lett a délen dúló járvány nyomán. Katalin hálája azonban így sem maradt el. Potyomkin jutalmul megkapta a Taurisz legfényesebb hercege (*szvetlejsij knyaz Tavricseszkij*) címet, a katonai rangtáblázat legfelső polcára került tábornagyként (*gennyeral-fel'dmarsal*), a katonai kollégium (*vojennaja kollegija*) elnökévé nevezték ki s 100 ezer rubel pénzjutalmat is kapott, hogy felépíthesse új Taurisz palotáját Péterváron.

Az új hódítás nyomán újra átszervezték a déli közigazgatást. 1784 februárjában a Krímet *Tavrida* kerületnek keresztelték (Ahtiar kikötőjének új neve *Szevasztopol* lett), és a korábbi Új-Oroszországi és Azovi kormányzóságból újonnan kialakított *Jekatyerinoszlavi* kormányzósághoz csatolták Potyomkin főkormányzósága alá. A háromnegyed millió lakossal bíró új kormányzóságban a Krím mindössze 63 ezer főt jelentett. A Bug és a Dnyeszter közötti területből a *Voznyeszenszki* kormányzóságot szervezték meg.

A déli területeken a legnagyobb problémát a viszonylag gyér lakosság jelentette. Az orosz kormányzat ezért példátlan erőfeszítéseket tett az újonnan meghódított földek gyors betelepítésére. Külföldről hívtak telepeket, katonákat, iparosokat, kereskedőket, s arra ösztönözték az orosz földbirtokosokat is, hogy holopjaik egy részét telepítsék át délre. A telepek 26–30 gyeszjatyina (29–33 ha) földet kaptak, a földbirtokosok 48 telket, ha holopjaikat átköltöztették, katonai rangot azok, akik katonáskodó elemeket hoztak magukkal. Az oda érkező parasztok állami státusba kerültek, garantálták személyes szabadságukat, amnesztiát kaptak, ha szökésben voltak, szabad vallásgyakorlatot, ha emiatt kellett elmenekülniük (óhitűek, zsidók stb.). A másik fő vonzerő az adókedvezmények és mentességek egész sora volt. A katonaság nem fizetett fejadót, az állami parasztok és holopok is a megművelt föld után fizettek, s nem a lélekszám után (*sz zemlej, a nye sz ljugyej*). A holopok csak felét fizették az állami parasztok adóinak, mivel a földesuruk saját költségén hozatta őket Új-Oroszországba, s kedvezményesen adóztak az egyházi parasztok (kis számban maradtak az 1764-es szekularizációs rendelet után is), a kozákok, a beloruszok is. A betelepülő nem-orosz lakosság háromtól harminc évig terjedő adómentességet kapott, s az el nem menekült tatárokról sem terjesztették ki a fejadót. Az újonnan érkezők között voltak németek, románok, bolgárok, oszmán menekültek, szerbek, görögök, grúzok, lengyelek, zsidók, cigányok, óhitű oroszok stb. A telepítés mértékére csak részadataink vannak, de

ezek is lenyűgözőek. Az egyik tartományban tíz év alatt megduplázódott a lakosság (32 ezerről 62 ezerre nőtt), a Krímbe, ahol négy év alatt 148 ezer gyeszjatyina földet osztottak ki, 1783 és 1800 között 35 ezer ember telepedett le. A Jekatyerinoszlavi kormányzóság összlakossága 1787 és 1793 között csaknem 100 ezer fővel gyarapodott (Madariaga 1981, 362–367, LeDonne 1984, 302.). Potyomkin, aki a betelepítések motorja volt, azt is elérte, hogy az 1775-ös új vámrendelet után is szabadon lehessen a térségbe vodkát importálni. Ez nemcsak „hangulatjavító intézkedés” volt, de egyben a gabona- és tűzifakészletek megóvását is szolgálta.

Az 1770/80-as években Potyomkin nevéhez fűződött egy sor fontos katonai reform: egy déli orosz hadsereg felállítása, fekete-tengeri flottaépítés, kaukázusi és szibériai hadseregszervezés, a lovasság megerősítése, a katonai ruházat teljes megváltoztatása, hadtáp- és egészségügyi reformlépések, a sorozás átalakítása, a fenyítések enyhítése stb. A déli területeken állomásozó, újonnan szervezett hadsereg 8 gyalogos és 2 dragonyos ezredből, két lövész zászlóaljból állt, kiegészülve lovasokkal és lándzsásokkal. A déli hadsereg létszáma meghaladta a 32 ezer főt, majd — félve egy török támadástól — 1785 januárjában a gyalogosok számát 40 ezerre emelték. Katonailag a terület fő déli erőssége *Kherszon* volt. Potyomkin alapította az alsó-Dnyeper mellett (nem azonos az ógörög Kherszonészosszal), néhány kilométerre a Bug–Dnyeper delta sekély részétől. A másik fontos újonnan alapított város a *Jekatyerinoszlav* nevet kapta, amíg I. Pál 1797-ben át nem kereszteltette *Novorosszijszka*-ra. A déli határ kevésbé volt biztonságos, mint korábban, hiszen eltűntek az ütközőállamok (a krími kánság és a zaporozsjei kozákok). Az újonnan létrejött török–orosz határt külön határőrség figyelte, s egy 40 erődből álló védvonal volt hivatva megvédeni. Ezek egy részét újjáépítették, másik részét újonnan építették.

Katalin cárnő híres krími utazása 1787 januárjában kezdődött. Magát az utazást Katalin már 1784 óta tervezte, első időpontjául 1785 volt kitűzve, de végül is elhalasztották a délen dúló járványok miatt. Potyomkin már ekkor megépíttette azokat a speciális gályákat, melyek a Dnyeperen szállították a cárnőt és vendégeit. A szárazföldi út is részletesen meg volt tervezve, a napi útmennyiségtől a szállásokig. Térképek sokasága készült a városok, falvak, járások, kerületek, kormányzóságok részletes leírásával. 1786-ban meghívták az útra II. József német-római császárt, Poniatowski lengyel királyt (Katalin egykori kegyencét), orosz és külhoni arisztokraták, nyugati követek egész sorát. Az út apropója nem csupán Katalin uralkodásának negyedszázados jubileuma volt, hanem azt is hivatva volt bizonyítani, Oroszország gyorsan pacifikálta a meghódított déli területeket, s hogy erős szövetségese a Habsburgoknak. A nagyszabású esemény egyúttal jelzés is volt a háborúra készülődő Törökországnak, jól gondolja meg, megtámadja-e Oroszországot. E célok elérésére sok millió rubelt szántak.

Az utazás januárban Péterváron (*Carszkoje szeloban*) kezdődött, és a népes utazó társaság szánokon tette meg az utat a behavazott tájon Szmolenszken át

Katalin útja egy korabeli térképen

Kijevbe. A társaság tagja volt már ekkor az orosz udvar színe-java, nemesek, nemes hölgyek, külföldi követek, köztük Ségur francia, Fitz-Herbert angol, Cobenzl osztrák követ. A diplomata az egész út folyamán a cárnő vendégei voltak, összes költségeiket az orosz udvar fedezte. A hatalmas, minden kényelemmel ellátott szánokkal gyorsan haladtak, 22 nap alatt Kijevbe értek. Az utazás Potyomkin szervezőmunkáját dicsérte, fáklyák világították meg végig az utat, s 560 ló várta az utazókat minden éjjeli szálláson, hogy másnap pihent állatok húzassák a szánokat tovább. Minden városban, ahol csak elhaladtak, ünneplő tömeg fogadta a cárnőt és kíséretét. Ahol lehetett, ott főúri kúriákon szálltak meg, ahol ilyen nem volt a környéken, ott gazdag kereskedőknél, esetleg parasztoknál szállásolták el az utasokat.

A külföldi követek beszámolóí szerezte a cárnő nem lazított az út folyamán sem. Reggel 6-kor kelt, s reggeli előtt az államügyekkel foglalatzkodott. 9-kor indultak el, az ebédet délután kettőkor szolgálták fel, s este 7-ig igyekeztek elérni a következő állomást. Katalin, aki sohasem vacsorázott, este 9 és 11 között újra dolgozott.

Január végén a társaságot Rumjancev fő kormányzó fogadta Kijevben. Itt várta őket maga Potyomkin is, és de Ligne herceg is itt csatlakozott a cárnőhöz. Három hónapot töltöttek Kijevben, várva, hogy a jég elolvadjon a Dnyeperen. Április végén újra útnak indultak, a speciális, keleti kényelemmel felszerelt gályákat (külön zenekar is volt mindegyiken) 73 hajó és 3000 fős katonai személyzet kísért. A cárnő saját gályáján látta vendégül ebédre minden nap a legelőkelőbb személyeket. Útközben csatlakozott hozzájuk Poniatowski lengyel király, majd Kherson előtt II. József is. A császár tiszteletére operaelőadásokat és katonai parádét rendeztek, később a Krímben büszkén mutatták meg neki az új orosz fekete-tengeri flottát. (Soloveytschik 1938, 274–283, Madariaga 1981, 370–371.)

A Dnyeper partján minden település környékén nagy tömeg fogadta a társaságot, hosszasan integetve, ünnepl-

Kalugai kereskedő

ve a cárnőt. Aligha volt szükség arra, hogy a tömeget erőszakkal kényszerítsék az ünneplésre. Az orosz parasztság többsége szinte vallásos tisztelettel nézett cárára vagy cárnőjére, úgy tekintette, mint Isten földi helytartóját, akit Isten arra teremtett, hogy parancsoljon neki és gondoskodjon róla. Úgy tartották, minden jót a cárnak köszönhetnek, és ha rosszul mentek a dolgok, azt Isten akaratának tekintették vagy földesurukat és előljáróikat hibáztatták. Sokan közülük azt hitték, a cár személyesen ismeri őket és segít, ha hozzá fordulnak. Aligha kellett különösebb szervezés, sokan voltak kíváncsiak a cárnőre, s többségük élete legnagyobb látványosságát láthatta elhajózni.

Kalugai kereskedőnő

Mégis, már egy évvel az út kezdete előtt kezdtek megjelenni az európai sajtóban az elő maliciózus cikkek a Potyomkin-falvakról. Szentpéterváron is híresztelték, hogy Potyomkin házak, sőt falvak sokaságát építette fel színházi díszletekből, és hogy emberek ezreit kényszerít majd arra, hogy eljásszák a cárnő és kísérete számára a boldog paraszt szerepét. A valóságban Potyomkin nagyon jó munkát végzett mind a betelepítés, mind az előkészületek terén. Korabeli beszámolók is megerősítik, hogy a déli tartományokban, ahol 1774-ben „még csak 204 ezer lakos élt, az ő hivatalviselése alatt a lakosság száma alig néhány év alatt elérte a 800 ezret ... Egy francia, aki három éve van itt, azt mondta nekem, hogy egy évet utazott a tartományban és virágzó új falvakat talált ott, ahol csak pusztaságot látott korábban”. (Ségur 1827, III. köt. 112–113, Madariga 1990, 88–89.)

Emellett valóban nem mindennapi előkészületek történtek. A korban egy királyi látogatás valószínűleg mindenhol Európában rendkívüli eseménynek számított, mindenütt festettek, takarítottak, kicsinosították a házakat, minden ember a legjobb ruháját vette fel. Oroszország sem különbözött ettől, csak talán itt még fokozottabban igaz volt mindez. A megjelenés, a kellő szertartásos viselkedés évszázadok óta különös jelentőséggel bírt ebben a társadalomban. Ezt az

utazást két dolog még inkább kiemelte a mindennapokból: a negyedszázados jubileum és a külföldi látogatók megnyerésének szándéka. A látvány végig elsődleges fontossággal bírt, lett légyen szó fogadásokról, vacsorákról, ünnepségekről, katonai díszszemlékről, hadijátékokról, tűzijátékokról, színházi és opera előadásokról. Mindenütt diadalívek álltak, a frissen festett épületeket virágkoszorúkkal díszítették, sőt, számos épületet magára a látogatásra emeltek.

Arra azonban semmilyen bizonyíték sincs, hogy díszletekből építettek volna falvakat vagy akárcsak épületeket, hogy parasztok ezreit kényszerítették volna arra, eljásszák a boldog betelepültek szerepét. Több emlékirat maradt ránk az utazáson részt vevő diplomatáktól (pl. Ségur könyvének III. kötete, de Ligne visszaemlékezése), a látogatás megszervezésén munkálkodó orosz nemesektől (pl. Bologotov 1986, 740–747.), de az emlékiratok vagy egyáltalán nem említik a sztorit, vagy csak leírják, mint rosszindulatú híresztelést. A pletykáért valószínűleg Potyomkin pétérvári ellenségei a felelősek, akik rossz hírért kívánták kelteni a felkapaszkodott gárdatisztnek, s elterjesztésében oroszlánrésze volt a szász diplomata Helbignek, aki azonban részt sem vett az utazáson. (Soloveytschik 1938, 283.)

Ennek ellenére a Potyomkin-falvak története egy világhíres orosz mítosszá vált. Mint minden mítosznak, ennek is van valóságos magva, de a történet maga kitalált, s nem nélkülözi a tudatos hamisítás elemeit sem. Utóéletében nem is az volt a fontos, megtörtént-e, hanem az, hogy alkalmassá vált egy jelenségnek, a valóság tudatos megszépítésének szimbolikus megjelenítésére. Ez utóbbi pedig aligha állt távol az utóbbi két évszázad orosz politikájától.

II. Katalin déli utazása Kherszon után a Krím félszigeten folytatódott, ahol megtekintették Bahcsisarajt, Szevasztopot, Szimferopolt és Karaszubazart. II. József ezután Beriszlavnál vált el a cárnőtől, aki a nyár folyamán népes kíséretével immár szárazföldön tért vissza Moszkvába s onnan Pétervárra. Útközben még egy nagy látványosság várta a társaságot, Poltavánál megtekinthették a híres csata előadását Potyomkin koreográfiájával. Az valóban nagyszabású színi előadás volt. Maga az utazás is óriási sikert aratott, s kétségkívül elérte valamennyi célját — egy kivétellel. A törököket nem sikerült elrettenteni egy újabb háborútól, mint-hogy alig egy hónappal Katalin Pétervárra érkezése után, 1787 augusztusában hadat üzentek Oroszországnak.

Potyomkin nem sokáig élvezhette munkájának sikerét. Véres háború következett, aminek lezárulását alig néhány nappal élte túl, 1791. október 5-én maláriában halt meg. Életpályája értékelése gyanánt álljon itt John P. LeDonne véleménye Potyomkin munkásságáról, minthogy e tanulmány szerzője is egyetért azzal: Potyomkin „tudta, hogyan kell egy programot megvalósítani, kormányzati pozíciója és katonai egységei eszközöket is adtak, hogy programját valóra váltsa. A «Potyomkin-falvak» szóösszetétel a felületes és befejezetlen munka látszatát kelti, noha senki sem tudta volna teljesíteni a feladatát az alatt a 15 év alatt, amit ő erre szentelhetett. A dél betelepítése ... egy flotta alapítása, városok és hajógyárak felépítése, a kozákok megszelídítése — mindezek tartós eredményeket jelentettek, melyek túléltek Potyomkint, és a Fekete-tenger partvidékén megalapozták az orosz civilizáció fejlődését”. (LeDonne 1984, 302)

Orosz paraszt a XVIII. század végén

Felhasznált fontosabb irodalom

- Alexander 1989 John T. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend*, Oxford U. Pr. New York – Oxford, 1989.
- Angi 1988 Angi János, „II. Katalin 1767-es Utasítása a Törvényelő-készítő Bizottság számára”, *Világtörténet*, 1988/3.
- Angi 1991 Angi János „II. Katalin és a francia forradalom” in *Tanulmányok a francia forradalomról*, szerk. D. Rác István, KLTE, Debrecen, 7–13.

- Bolotov 1986 *Zsizny i prikljucsenija Andreja Bolotova, opisannüje szamim im dlja szvoih pomomkov*, Szovremeninyik, Moszkva, 1986. [1789–1810]
- Britannica 1973 *The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes*, The University of Chicago, Chicago etc. 1973/74. Macropaed-ia, vol. 3. [a II. Katalin szócikket Zoé Oldenbourg írta]
- Britannica 1989 *The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes*, The University of Chicago, Chicago etc. 1989. Micropaedia, vol. 2.
- Dvorjanskaja 1960 *Dvorjanskaja imperija XVIII veka. Osznovnüje zakono-datyelnüje aktü: szbornyik dokumentov*, Izd-o Moszkovszkogo Unyiverszityeta, Moszkva, 1960.
- Enciklopegyija 1955 *Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopegyija*, Izd-o Bol'soj Szov-jetszkaj Enciklopegyii, Moszkva, 1955², tom 34.
- Kamenszkij 1989 Alekszandr B. Kamenszkij, „Jekatyerina II”, *Voproszű Isz-torii*, 1989/3. 62–88.
- Kislexikon 1990 *Akadémiai Kislexikon*, 2. köt. Főszerk. Beck Mihály, Peschka Vilmos, Akadémiai, Bp. 1990.
- Krónika 1994 *Az emberiség krónikája*, Szerk. Bodo Harenberg, Officina Nova, 1994⁵. [1984]
- LeDonne 1984 John P. LeDonne, *Rulling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism*, Princeton U. Pr. Princeton, 1984.
- Madariaga 1959 Isabel de Madariaga, „The Secret Austro–Russian Treaty of 1781”, *Slavonic and East-European Review*, 1959, vol. 90, 114–145.
- Madariaga 1981 Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great*, Yale U. Pr. New Haven and London, 1981.
- Madariaga 1990 Isabel de Madariaga, *Catherine the Great: A Short History*, Yale U. Pr. New Haven and London, 1990.
- Németh L. 1942 Németh László, *Széchenyi*, Bolyai Akadémia, Bp. 1942.
- Németh L. 1981 Németh László, „II. József”, in *Válogatott művei*, II. köt. Drámák, Szépirodalmi, Bp. 1981. [1954]
- Perepiszka 1880 „Perepiszka Jekatyerinü Velikoj sz Germanszkim impera-torom Ioszifom II-m, 1774–1790”, *Ruszszkij Arhiv*, 1880, kn. 1, 210–372.
- Pisz'ma 1989 „Pisz'ma Jekatyerinü II G. A. Potjomkinu”, *Voproszű Isz-torii*, 1989/7, 8, 9, 10, 12.
- Pisz'ma 1994 „Pisz'ma Jekatyerinü II G. A. Potjomkinu”, *Voproszű Isz-torii*, 1994/12, 151–162.
- Rejtő 1972 Rejtő Jenő, *Az elátkozott part*, Magvető, Bp. 1972². [193?]
- Ségur 1827 Louis Philippe Ségur, Comte de, *Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes*, Paris, 1827³.

- Soloveytchik 1938 George Soloveytchik, *Potemkin: A picture of Catherine's Russia*, Thornton Butterworth, London, 1938.
- SZIRIO *Szbornyik Imperatorszkago Ruszszkago Isztoricseszkiego Obscsesztva*, Toma 7, 10, 13, 27, 42. Szankt Petyerburg, 1871, 1872, 1874, 1880, 1885.
- Troyat 1977 Henri Troyat, *Catherine La Grande*, Flammarion, Paris, 1977.
- Troyat 1995 Henri Troyat, *Nagy Katalin*, Pesti Szalon, Bp. 1995. [1977]
- V. Molnár 1989 V. Molnár László, „A félszemű Alkibiadész (Grigorij Patyomkin 1739–1791)”, in *Szürke eminenciások*, Szerk. Szvák Gyula, Kozmosz könyvek, Bp. 1989.